

'Ik kan dit boek niet vaak genoeg aanraden.' LENA DUNHAM

DAGELIJKSE RITUELEN

HOE BEKENDE KUNSTENAARS,
SCHRIJVERS, FILMMAKERS EN
ANDERE CREATIEVEN WERKEN

MASON CURREY MET BIJDRAGEN VAN **EVA HOEKE**

HARUKI **MURAKAMI**
ANDY **WARHOL**
ANNIE M.G. **SCHMIDT**
ALBERT **EINSTEIN**
STEPHEN **KING**
FRANZ **KAFKA**
HARRY **MULISCH**
JANE **AUSTEN**
VINCENT **VAN GOGH**
LUDWIG VAN
BEETHOVEN
MAYA **ANGELOU**
WOODY **ALLEN**
EN
141 ANDERE
CREATIEVEN

'De oneindig veel verschillende, onverwacht vreemde en onnavolgbare routines van artiesten maken deze collectie van microbiografieën tot een echte aanrader.'

THE WALL STREET JOURNAL

**over de rituelen, routines,
gewoonten en obsessies
waarmee ze hun dagelijkse
inspiratie vinden**

MAVEN
PUBLISHING
mavenpublishing.nl

**Het ultieme kijkje
in de creatieve keuken**

9 789491 845390

DAGELIJKSE RITUELEN

HOE BEKENDE KUNSTENAARS,
SCHRIJVERS, FILMMAKERS EN
ANDERE CREATIEVEN WERKEN

MASON CURREY MET BIJDRAGEN VAN **EVA HOEKE**

VERTAALD UIT HET AMERIKAANS DOOR LOUISE KOOPMAN

Voor Rebecca

Wie kan het wezen, het waarmerk van de
kunstenarsnatuur ontrafelen? Wie kan die diepe,
instinctieve mengeling van discipline en losbandigheid
bevatten waar dit alles op rust?

– Thomas Mann, *Dood in Venetië*

Oorspronkelijke titel *Daily Rituals: How Artists Work*

© 2013 Mason Currey

Nederlandse vertaling

© 2015 Maven Publishing B.V., Amsterdam / Louise Koopman

www.mavenpublishing.nl

Ontwerp omslag Moker Ontwerp

Opmaak binnenwerk Michiel Niesen, ZetProducties

Op p. 285 staat een aanvulling op dit colofon

Opgenomen essay Oliver Sacks: © 2013 Oliver Sacks

ISBN boek 978 94 9184 539 0

ISBN e-boek 978 94 9184 546 8

NUR 450

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of
openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie,
microfilm of op welke wijze en/of door welk ander medium ook,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorwoord

Eva Hoeke

Krant lezen, mail doen, thee zetten, poes aaien, filmpje kijken, Twitter checken, zinnetje tikken, zinnetje schrappen, nog een filmpje, nog wat peinzen, was in de trommel, blik op oneindig, ga nou beginnen – zo ongeveer ziet mijn gemiddelde werkdag eruit. Lukt het niet en valt reeds de avond, dan mag u daar enig gevloek en een glas wijn (of twee...) bij optellen; is de klus geklaard en ben ik tevreden, welt er een groot geluk in mij op en vind ik schrijven het mooiste vak ter wereld. Maar wel altijd achteraf.

Dat ik daarin niet alleen sta wist ik al, onder journalisten bestaat een rijk community-leven (online, ja) waaruit af te leiden is dat aan vele bureaus met precies dezelfde riemen wordt geroeid. En ook aan de overkant van de oceaan wordt afwisselend gedraald, gebaald en getriomfeerd. Alleen zette schrijver Mason Currey zijn eigen getalm om in wat uiteindelijk zou leiden tot dit fantastische boek, namelijk het opsnorren van de eigenaardigheden van ánderen. Al doende kwam hij erachter dat Beethoven ontbeet met koffie die van precies zestig bonen was getrokken, dat Jean-Paul Sartre drie uur 's ochtends en drie uur 's avonds werkte en zijn dag verder vulde met drank, drugs en Simone de Beauvoir, en dat Woody Allen om de haverklap onder de douche springt om aldus nieuwe inspiratie op te doen.

Currey begon met een blog, het blog werd een boek, en

nu ligt dit Nederlandse exemplaar voor u, met de toevoeging van de dagelijkse mores van tien Markante Nederlanders. Want ook op eigen bodem kunnen we er wat van. Zo ging muzikant Herman Brood pas aan de slag na een driedubbele Grand Marnier en een broodje ossenworst (ook voor hond Iggy), begon schrijfster Annie M.G. Schmidt pas te tikken als de opdrachtgevers bezorgd aan de telefoon hingen ('Het aarzelen staat me nader dan het toetreden') en bouwde grootgrutter Albert Heijn aan zijn imperium door tijdens vergaderingen onafgebroken te droedelen. Hoe essayist Bas Heijne tot zijn verhandelingen komt zal u ook verrassen. Jazeker, in de verhalen die u in dit boek aantreft is sprake van zowel ontluistering als mythologisering, maar in beide gevallen zult u zich net als ik getroost voelen: u bent niet alleen.

Inhoud

INLEIDING 11

Marina **A**bramović 262

John Adams 88

Woody Allen 150

Kingsley Amis 145

Martin Amis 148

Maya Angelou 153

Louis Armstrong 142

Isaac Asimov 254

W.H. Auden 17

Jane Austen 42

Francis **B**acon 21

George Balanchine 155

Balthus 221

Honoré de Balzac 191

Ann Beattie 78

Simone de Beauvoir 23

Samuel Beckett 115

Ludwig van Beethoven 35

Alexander Graham Bell 212

Saul Bellow 269

Ingmar Bergman 30

James Boswell 96

Louise Bourgeois 174

Benjamin Britten 77

Herman Brood 165

Truman **C**apote 158

John Cheever 139

Frédéric Chopin 44

Agatha Christie 130

Le Corbusier 223

Joseph Cornell 134

Charles **D**arwin 197

René Descartes 181

Charles Dickens 195

Umberto **E**co 149

Albert Einstein 235

T.S. Eliot 123

Paul Erdős 227

James T. **F**arrell 241

William Faulkner 75

Morton Feldman 31

Federico Fellini 29

Gustave Flaubert 46

L. Frank Baum 236
Benjamin Franklin 40
Jonathan Franzen 272
Sigmund Freud 57
Buckminster Fuller 225
George **G**ershwin 167
Johann Wolfgang von Goethe 182
Vincent van Gogh 213
Glenn Gould 170
Stephen Jay Gould 277
Günter Grass 82
Henry Green 127
Graham Greene 132
Knut **H**amsun 237
Nathaniel Hawthorne 203
Albert Heijn 19
Bas Heijne 107
Joseph Heller 168
Ernest Hemingway 70
Patricia Highsmith 26
Al Hirschfeld 156
Thomas Hobbes 179
Victor Hugo 192
Henry **J**ames 104
William James 101
Samuel Johnson 94
James Joyce 109
Carl Jung 59
Franz **K**afka 105
Louis I. Kahn 164
Immanuel Kant 98
Søren Kierkegaard 37
Stephen King 267
Willem de Kooning 249
Jerzy Kosinski 253
Philip **L**arkin 161
Franz Liszt 186
David Lynch 152
Gustav **M**ahler 61
Bernard Malamud 279
Thomas Mann 53
Karl Marx 55
Henri Matisse 65
Somerset Maugham 131
Carson McCullers 244
Margaret Mead 93
Ischa Meijer 79
Lavinia Meijer 137
Herman Melville 201
Arthur Miller 76
Henry Miller 72
John Milton 180
Joan Miró 66
Toni Morrison 85
Wolfgang Amadeus Mozart 33
Harry Mulisch 50
Alice Munro 252
Haruki Murakami 84

Vladimir **N**abokov 217
Joyce Carol **O**ates 87
Georgia O'Keeffe 214
George Orwell 240
Pablo **P**icasso 119
Sylvia Plath 136
Jackson Pollock 243
V.S. Pritchett 232
Marcel Proust 112
Sergej **R**achmaninov 216
Ayn Rand 238
Steve Reich 90
Halina Reijn 246
Anne Rice 258
Gerhard Richter 271
Marilynne Robinson 268
Philip Roth 176
Oliver **S**acks 256
George Sand 190
Jean-Paul Sartre 121
Erik Satie 118
Friedrich Schiller 183
Annie M.G. Schmidt 273
Franz Schubert 185
Charles Schulz 260
F. Scott Fitzgerald 73
Georges Simenon 275
Edith Sitwell 178
Dmitri Sjostakovitsj 125

B.F. Skinner 91
Spinvis 219
Jean Stafford 250
Gertrude Stein 68
Tom Stoppard 83
Richard Strauss 64
Igor Stravinsky 117
William Styron 175
Nikola **T**esla 169
Twyla Tharp 265
Leo Tolstoj 205
Henri de Toulouse-Lautrec 52
Pjotr Iljitsj Tsjajkovski 207
Mark Twain 210
John **U**pdike 233
Mart **V**isser 188
Voltaire 39
David Foster **W**allace 261
Andy Warhol 229
Thomas Wolfe 25
Richard Wright 159
Frank Lloyd Wright 162
W.B. **Y**eats 144

WOORD VAN DANK 283
NOTEN 287

Inleiding

Anderhalf jaar lang stond ik bijna elke doordeweekse dag om half zes op, poetste mijn tanden, zette koffie en begon te schrijven over hoe een aantal grote geesten van de afgelopen vierhonderd jaar deze zelfde taak aanpakten – dat wil zeggen, hoe ze elke dag tijd vonden om hun beste werk te leveren, hoe ze hun dag indeelden om creatief en productief te zijn. Door over de, ik geef het toe, alledaagse details van het dagelijks leven van mijn protagonisten te schrijven (wanneer ze sliepen, aten, werkten en zich zorgen maakten), hoopte ik nieuw licht te werpen op hun persoonlijkheid en carrière, en een onderhoudend miniatuurtje te schetsen van de kunstenaar als gewoontedier. ‘Vertel me wat je eet en ik zal je vertellen wie je bent,’ schreef eens de Franse fijnproever Jean Anthelme Brillat-Savarin. Wat ik zeg is: vertel me hoe laat je eet en of je daarna een dutje doet.

Wat dat betreft is dit een oppervlakkig boek. Het gaat over de omstandigheden van creatieve arbeid, niet over de resultaten ervan. Het gaat meer over hoe iets gemaakt wordt dan over wat iets betekent. Maar het is zeker ook persoonlijk. (John Cheever dacht dat zelfs een zakelijke brief al iets over jezelf verraadde – en dat is toch ook zo?) Dit boek komt voort uit iets waar ik in mijn eigen leven mee worstel: hoe krijg je het voor elkaar om creatieve arbeid van betekenis te verrichten terwijl je tegelijkertijd moet zorgen voor

brood op de plank? Moet je jezelf volledig op een project storten of kun je er beter dagelijks een klein gedeelte van de dag aan besteden? En als er niet genoeg tijd blijkt te zijn voor alles wat je wilt doen, moet je dan dingen opgeven (slaap, inkomen, een schoon huis), of kun je leren om handelingen te comprimeren, meer te doen in minder tijd, om ‘slimmer maar niet harder te werken’, zoals mijn vader me altijd voorhield? Ofwel: zijn gemak en creativiteit onverenigbaar, of is het tegenovergestelde waar: is het juist een vereiste om een minimumniveau van dagelijks gemak te ervaren voor continue creatieve arbeid?

Ik pretendeer niet deze vragen in de nu volgende bladzijden te beantwoorden – sommige kunnen waarschijnlijk niet beantwoord worden, of kunnen alleen op individueel niveau worden opgelost, met allerlei wankel compromissen – maar ik heb geprobeerd voorbeelden te geven van de manier waarop verschillende briljante en succesvolle personen veel van dergelijke kwesties hebben getackeld. Ik wilde laten zien hoe grootse creatieve visioenen zich laten vertalen naar kleine dagelijkse stapjes voorwaarts; hoe werkgevoonten dat werk zelf beïnvloeden, en omgekeerd.

De titel van het boek is *Dagelijkse rituelen*, maar het speerpunt bij het schrijven was eigenlijk de routines van mensen. Dat woord ademt een sfeer van trivialiteit en zelfs onnadenkendheid. Werken volgens een routine wil zeggen op de automatische piloot iets doen. Maar iemands dagelijkse routine is ook een keuze, of een hele reeks keuzes. Goed toegepast kan het een scherp afgesteld mechanisme zijn waarmee het meest profijt getrokken kan worden van een scala aan schaarse middelen: tijd (het beperktst van alle) en ook wilskracht, zelfdiscipline en optimisme. Een vaste

routine functioneert als een soepele doorgang voor iemands mentale energie en zorgt ervoor dat de tirannie van het gemoed op afstand wordt gehouden. Dit was een van de favoriete onderwerpen van William James. Hij dacht dat het de wens van de mensen zélf was om een deel van hun leven op de automatische piloot te functioneren. Door goede gewoonten te kweken, zei hij, kunnen we ‘onze geest vrijmaken om zich met echt interessante activiteiten bezig te houden’. Ironisch genoeg was James zelf een chronisch treuzelaar die zich nooit aan een vast schema kon houden (zie blz 101).

Het toeval wil dat een bevlogen vlaag van treuzelarij leidde tot de geboorte van dit boek. Op een zondagmiddag in juli 2007 zat ik in mijn eentje op het stoffige kantoor van het kleine architectuurtijdschrift waar ik voor werkte, terwijl ik probeerde een verhaal te schrijven dat de volgende dag af moest zijn. Maar in plaats van de schouders eronder te zetten en het voor elkaar te boksen, zat ik *The New York Times* online te lezen, ruimde ondertussen dwangmatig mijn bureau op, maakte Nespresso's in het keukentje en was simpel gezegd mijn dag aan het verprutsen. Het was een bekende gang van zaken. Ik ben een echt ‘ochtendmens’ – in de vroege uren in staat tot aanzienlijke concentratie, maar na de lunch niet veel meer waard. Die middag begon ik, om me wat minder ongemakkelijk te voelen over deze vaak hinderlijke geneigdheid (wie wil élke dag om half zes opstaan?), het internet af te zoeken naar informatie over werkschema's van andere schrijvers. Die waren niet moeilijk te vinden, en zeer onderhoudend. Ik bedacht me dat iemand die anekdotes op één plek zou moeten samenbrengen, en aldus ontstond het *Daily Routines*-blog dat ik nog diezelfde middag begon (mijn artikel werd geschreven in de laatste paniekerige minuten

voor de deadline de volgende ochtend) en, nu, dit boek.

Het blog was een terloops gebeuren. Ik postte alleen maar beschrijvingen van de routines van mensen als ik er toevallig op stuitte in biografieën, portretten in tijdschriften, in memoriams in kranten, enzovoort. Voor het boek heb ik de verzameling enorm uitgebreid en grondiger onderbouwd, waarbij ik tegelijkertijd geprobeerd heb de bondigheid en de verschillende stemmen te behouden die het origineel zo aantrekkelijk maakten. Ik heb de personen in het boek zo veel mogelijk zelf laten spreken: in citaten uit brieven, dagboeken en interviews. In sommige gevallen heb ik een samenvatting van hun routines bij elkaar gesprokeld uit secundaire bronnen. En als een andere schrijver de routine van zijn protagonist al perfect had samengevat, dan heb ik die in haar geheel aangehaald in plaats van het zelf opnieuw proberen te verwoorden. Hier zij opgemerkt dat dit boek nooit tot stand zou zijn gekomen zonder het onderzoek en het werk van de honderden biografen, journalisten en wetenschappers van wier boeken ik gebruikmaak. Al mijn bronnen staan bij de Noten, en die zullen hopelijk ook als gids dienen om verder te lezen.

Bij het verzamelen van deze teksten had ik steeds een fragment in gedachten uit een essay van V.S. Pritchett uit 1941. Als hij schrijft over Edward Gibbon, maakt Pritchett een opmerking over de ijver van de grote historicus – zelfs tijdens zijn militaire dienst kreeg Gibbon het voor elkaar tijd vrij te maken om door te gaan met zijn werk als wetenschapper, sleepte hij Horatius met zich mee op marsen en spijkerde zijn kennis over de heidense en christelijke theologie bij in zijn tent. ‘Vroeg of laat blijken de grote geesten allemaal op elkaar te lijken,’ schreef Pritchett. ‘Ze stoppen

nooit met werken. Ze verspillen geen minuut. Het is erg deprimerend.'

Welke ambitieuze schrijver of kunstenaar heeft af en toe niet precies ditzelfde gevoel gehad? Als je naar de prestaties van vroegere grootheden kijkt, is dat afwisselend inspirerend en totaal ontmoedigend. Toch heeft Pritchett, natuurlijk, ook ongelijk. Want tegenover iedere opgewekt ijverige Gibbon die non-stop aan het werk was en geen last leek te hebben van de twijfel en het gebrek aan zelfvertrouwen die ons menselijke stervelingen achtervolgen, staat een Willem James of een Franz Kafka – grote geesten die tijd verspilden, vergeefs wachtten tot de inspiratie toesloeg, last hadden van kwellende blokkades en periodes zonder bezieling, en die geteisterd werden door twijfel en onzekerheid. In werkelijkheid zitten de meeste mensen in dit boek hier ergens tussenin – ondanks dagelijkse toewijding nooit helemaal zeker van hun voortgang; altijd bang voor die ene dag dat het niet lukt, die de opwaartse lijn doorbreekt. Allemaal vonden ze tijd om hun werk af te krijgen. Maar de manieren waarop ze hun leven indeelden verschilden eindeloos.

Dit boek gaat over die verschillen. En ik hoop dat het de lezer aanmoedigt in plaats van deprimeert. Bij het schrijven dacht ik vaak aan een zin uit een brief die Kafka in 1912 stuurde naar zijn geliefde Felice Bauer. Gefrustreerd door zijn benauwde leefomstandigheden en zijn afstompende baan, klaagde hij: 'Want er is niet veel tijd, mijn krachten zijn beperkt, het kantoor is een verschrikking, het appartement lawaaiig, en wanneer het met een mooi, eerlijk leven niet gaat, dan moet je je er met kunst- en vliegwerk doorheen zien te worstelen.' Arme Kafka! Maar wie van ons kan wel een mooi en eerlijk leven verwachten? Voor de meesten

van ons is het leven het grootste deel van de tijd geploeter, en Kafka's kunst- en vliegwerk is eerder een streven dan een laatste redmiddel. Ik draag dit boek op aan die worsteling.

W.H. Auden

Auden (1907–1973) wordt algemeen gezien als een van de belangrijkste dichters van de twintigste eeuw. Hij werd geboren in Groot-Brittannië, waar hij ook opgroeide, en nam in 1946 het Amerikaanse staatsburgerschap aan. In 1948 won Auden de Pulitzerprijs voor zijn lange gedicht ‘The Age of Anxiety’.

‘Bij een intelligente man is routine een teken van ambitie,’ schreef Auden in 1958. Als dat waar is, dan was Auden zelf een van de meest ambitieuze mensen van zijn generatie. De dichter was obsessief punctueel en hield zijn hele leven een veeleisend tijdschema aan. ‘Hij kijkt voortdurend op zijn horloge,’ zei een gast van Auden een keer. ‘Eten, drinken, schrijven, boodschappen doen, kruiswoordpuzzels, zelfs wanneer de postbode aankomt – alles wordt op de minuut en met de begeleidende routines geklokt.’ Auden geloofde dat een leven volgens zo’n militaire precisie belangrijk was voor zijn creativiteit, een manier om de muze te onderwerpen aan zijn eigen tijdsindeling. ‘Een moderne stoïcijn weet dat de betrouwbaarste manier om geestdrift te beheersen is door de tijd te beheersen,’ signaleerde hij. ‘Besluit wat je op een dag wil of zou moeten doen, en doe het vervolgens elke dag altijd precies op hetzelfde tijdstip, dan zul je geen last hebben van die geestdrift.’

Auden stond even na zes uur 's ochtends op, zette koffie en ging daarna snel aan het werk, na misschien een beginnetje in een kruiswoordpuzzel gemaakt te hebben. Zijn geest was het helderst van zeven tot half twaalf 's ochtends, en hij maakte bijna altijd volop gebruik van deze uren. (Hij liet zich negatief uit over nachtuilen: 'Alleen de "Hitlers van deze wereld" werken 's nachts; geen enkele eerbare kunstenaar doet dat.')

Auden pakte zijn werk gewoonlijk na de lunch weer op en werkte door tot laat in de middag. Precies om half zeven was het tijd voor drank, waarbij de dichter voor zichzelf en eventuele gasten een aantal straffe wodka-martini's mixte. Daarna werd de avondmaaltijd geserveerd met copieuze hoeveelheden wijn, gevolgd door nog meer wijn en conversatie. Auden ging vroeg naar bed, nooit later dan elf uur en op latere leeftijd al rond half tien.

Om zijn energie en concentratie op peil te houden, verliet de dichter zich op amfetaminen; elke ochtend een dosis benzedrine, zoals veel mensen hun dagelijkse vitaminepil innemen. 's Nachts gebruikte hij Seconal of een ander sedatief om in slaap te vallen. Twintig jaar lang hield hij deze routine vol, 'het chemische leven' noemde hij het, daarna nam de effectiviteit van de pillen af. Auden zag amfetaminen als een van de 'arbeidsbesparende hulpmiddelen' in de 'mentale keuken', samen met alcohol, koffie en tabak – hoewel hij zich er goed van bewust was dat 'deze methoden erg grof zijn, het risico in zich dragen de kok schade te berokkenen en het voortdurend laten afweten'.

Albert Heijn

DOOR EVA HOEKE

Albert Heijn (1927–2011) was een Nederlandse ondernemer, en grootaandeelhouder en voorzitter van de raad van bestuur van Ahold. Hij was de kleinzoon van zijn naamgenoot Albert Heijn, die in 1887 met één kruidenierswinkel in Oostzaan was begonnen. Albert is de broer van Gerrit Jan Heijn, die bij een ontvoering in september 1987 het leven liet.

Albert Heijn was een man die weinig had met rituelen. Sterker, hij was in alles normáál, een man die op het standpunt stond: je bént niet bijzonder, je kunt hooguit iets bijzonders presteren en daar hoorden dagelijkse rituelen, maniertjes, niet bij, dat was een vorm van aanstellerij. Biograaf Jef de Jager: ‘Rituelen waren voor hem het geven van een soort vorm aan je leven die meestal nogal bedacht was, een soort pronkgedrag: kijk mij eens bijzonder zijn.’ En hoewel hij wel degelijk bijzonder was, streefde hij naar een klasseloos ideaal en was zijn signatuur ‘Gewoon Albert Heijn’. Die totale afwezigheid van kapsones kwam ook tot uitdrukking in zijn dagelijkse doen en laten: hij zat in witte hemdsmouwen achter zijn bureau, liet zich makkelijk storen, lunchte ’s middags met een boterham met kaas en een glas melk, rookte drie pakjes per dag (hij stopte toen hij in de gaten kreeg dat hij de ene sigaret met de andere aanstak, terwijl een derde nog in de asbak lag te smeulen), at ’s avonds graag kapucijners en draaide lichte muziek in een tijd dat Frank Sinatra al te oppervlakkig was en je op zijn minst

van Bach moest houden. Ab niet, die hield van Liza Minelli.

Albert Heijn stond erom bekend de meeste vergaderingen door te brengen met fanatiek droedelen, arceren en ander gedachteloos schetsen. Als hij daarop werd aangesproken zei hij dat dat zijn manier van zich concentreren was. In werkelijkheid tekende hij hiermee zijn verveling weg, want ook vergaderen behoorde dankzij het hiërarchische karakter niet tot zijn favoriete bezigheden.

Omdat Albert als kind polio had gehad, liep hij moeilijk en belandde hij op het eind van zijn leven in een rolstoel. Ook hier probeerde hij zo normaal mogelijk mee om te gaan. Als hij moest opstaan fixeerde hij zijn blik zodanig op de ander, dat het bezoek werd afgeleid van zijn wankele tred.

Gewoon, makkelijk en benaderbaar dus – maar bijzonder was hij wel degelijk. Biograaf Jef de Jager: ‘Als Albert Heijn binnenkwam gebeurde er wat. Hij was een geplaagd man – een lichaam met gebreken, vier huwelijken, de ontvoering van en de moord op zijn broer Gerrit Jan – en toch bleef hij vrolijk en kon hij mensen betoveren. Op feestavonden keek men reikhalzend naar hem uit, werden mensen stante pede blij als ze hem zagen.’

Omdat bijzondere mensen geen poespas nodig hebben.

Francis Bacon

Bacon (1909–1992) was een Britse schilder die in Ierland werd geboren. Zijn abstracte afbeeldingen van groteske, verwrongen personen maken hem tot een van de opvallendste en meest controversiële naoorlogse kunstenaars.

Voor de argeloze buitenstaander leek Bacon goed te gedijen in wanorde. Zijn atelier was een extreem chaotische plek, met op de muur gekladderde verf en een kniehoge ratjetoe van boeken, kwasten, papier, kapotte meubels en andere troep op de vloer. (Een aangename inrichting verstikte zijn creativiteit, zei hij.) En wanneer hij niet aan het schilderen was, gaf Bacon zich over aan hedonistische uitspattingen, at meerdere overvloedige maaltijden per dag, dronk enorme hoeveelheden alcohol, nam alle stimulerende middelen die voorhanden waren, en bleef langer in de kroeg hangen en feestte heftiger dan al zijn tijdgenoten.

En toch was Bacon ‘in wezen een gewoontedier’, zoals zijn biograaf Michael Peppiatt schreef, met een dagindeling die in de loop van zijn carrière nauwelijks veranderde. Schilderen ging voor alles. Ondanks zijn lange nachten, stond Bacon altijd bij het eerste daglicht op en werkte dan een paar uur, gewoonlijk tot rond de middag. Vervolgens strekte zich een lange middag en avond van slempen voor hem uit, en Bacon liet er geen gras over groeien. Hij dronk een flesje wijn met een vriend die naar zijn atelier kwam, of hij ging eropuit om in een pub iets te drinken, waarna een lange lunch volgde

in een restaurant, met daarna meer drank in een hele serie privéclubs. Bij het vallen van de avond werd er gegeten in een restaurant, een rondje gemaakt langs nachtclubs, misschien een bezoek gebracht aan een casino en vaak werd er in de vroege ochtenduren nog een keer gegeten in een bistro.

Aan het eind van zo'n lange nacht vroeg Bacon regelmatig aan zijn metgezellen, die nauwelijks meer op hun benen konden staan, om bij hem thuis nog een laatste drankje te drinken – wat een poging leek om zijn nachtelijke worsteling met slapeloosheid uit te stellen. Bacon was voor zijn slaap afhankelijk van pillen, en hij las en herlas altijd kookboekklassiekers om zich voor het naar bed gaan te ontspannen. Desondanks sliep hij maar een paar uur per nacht. Toch had de schilder een buitengewoon sterk gestel. Zijn enige lichaamsbeweging bestond uit het heen en weer lopen voor een doek, en naar zijn idee was een dieet volgen hetzelfde als het slikken van grote hoeveelheden knoflookpillen en geen eierdooiers en desserts eten of koffie drinken – maar wel gewoon doorgaan met het opzuipen van een half dozijn flessen wijn en twee of meer copieuze maaltijden per dag eten in een restaurant. Zijn stofwisseling kon die overmatige consumptie kennelijk aan zonder zijn verstand aan te tasten of zijn taille te verwoesten. (Dat gebeurde althans pas later in zijn leven, toen de drank hem er ten slotte toch onder leek te krijgen.) Zelfs de zeldzame kater was volgens Bacon een geschenk. 'Ik vind het vaak lekker om met een kater te werken,' zei hij, 'omdat mijn hoofd dan knettert van energie en ik heel helder kan denken.'

Simone de Beauvoir

De Beauvoir (1908– 1986) was een Franse schrijfster en denker van het existentialisme. Haar boek *La Deuxième Sexe* (Ned. vertaling: *De tweede sekse*), dat in 1949 verscheen, is een mijlpaal binnen het hedendaagse feminisme.

‘Ik heb altijd haast om te beginnen, hoewel ik in het algemeen geen zin heb om een begin te maken met de dag,’ zei De Beauvoir in een interview met *The Paris Review* in 1965. ‘Ik neem eerst een kop thee en dan, ongeveer om tien uur, kom ik op gang en werk ik door tot één uur. Dan ontmoet ik vrienden en daarna, om vijf uur, ga ik weer aan het werk, waarmee ik doorga tot negen uur. Het kost me geen moeite om ’s middags de draad weer op te pakken.’ En De Beauvoir had inderdaad zelden moeite met werken; het was eerder andersom: als ze haar jaarlijkse twee of drie maanden vakantie nam, merkte ze dat ze al snel verveeld raakte en zich ongemakkelijk voelde na een paar weken weg van haar werk.

Hoewel De Beauvoirs werk op de eerste plaats kwam, draaide haar dagindeling ook om haar relatie met Jean-Paul Sartre, die duurde van 1929 tot zijn dood in 1980. (Ze hadden een intellectuele kameraadschap met een nogal griezelig seksueel ingrediënt: volgens een afspraak, die Sartre bij aanvang van hun relatie had voorgesteld, was het hun beiden toegestaan andere geliefden te hebben, maar ze moesten elkaar daar dan wel alles over vertellen.) De Beauvoir werkte ’s ochtends meestal in haar eentje, en ging daarna

lunchen met Sartre. 's Middags werkten ze in stilte samen in het appartement van Sartre. 's Avonds gingen ze naar een politieke of sociale bijeenkomst, als dat op Sartres programma stond, en anders gingen ze naar de film of dronken ze whisky in het appartement van De Beauvoir, en luisterden ze naar de radio.

De filmer Claude Lanzmann, die van 1952 tot 1959 De Beauvoirs minnaar was, ondervond deze regeling aan den lijve. Hij beschreef hoe het begin was, toen ze samen gingen wonen in het Parijse appartement van De Beauvoir:

“ De eerste ochtend dacht ik nog even in bed te blijven liggen, maar ze stond op, kleedde zich aan en liep naar haar werktafel. ‘Jij werkt daar,’ zei ze, wijzend naar het bed. Dus ik stond op en ging op de rand van het bed zitten, rookte en deed alsof ik aan het werk was. Ik geloof dat ze tot lunchtijd niets tegen me gezegd heeft. Vervolgens ging ze naar Sartre en lunchten ze samen. Soms ging ik mee. 's Middags ging ze naar zijn appartement toe en werkten ze drie, misschien vier uur. Vervolgens waren er bijeenkomsten, afspraken. Daarna ontmoetten we elkaar voor het avondeten en bijna altijd gingen Sartre en zij dan apart zitten, om haar commentaar op wat hij die dag geschreven had te bespreken. Ten slotte gingen zij en ik terug naar het [appartement] om te slapen. Geen feesten, geen recepties, geen burgerlijke standaard. Dat gingen we totaal uit de weg. Er was alleen maar sprake van de hoofdzaken. Het was een leven zonder overbodigheden, een opzettelijk geconstrueerde eenvoud zodat ze in staat was haar werk te doen. ”

Thomas Wolfe

Wolfe (1900–1938) was een Amerikaanse schrijver die erom bekendstond lyrisch proza te vermengen met autobiografisch materiaal. Zijn bekendste boeken zijn *Look Homeward, Angel* en *You can't go home again*.

Het werk van Wolfe is bekritiseerd om het al te gemakzuchtige en puberale karakter, dus het is interessant om te constateren dat de schrijver er een schrijfritueel op na hield dat letterlijk zo ongeveer masturbatoir was. Op een avond in 1930 besloot Wolfe, moeizaam pogend de koortsachtige geestestoestand op te roepen die geleid had tot zijn eerste boek, *Look Homeward, Angel*, naar bed te gaan in plaats van nog een ongeïnspireerd uur door te werken. Maar, terwijl hij naakt bij het raam van zijn hotelkamer stond, ontdekte Wolfe dat zijn lusteloosheid opeens verdamppt was en dat hij zin had om te schrijven. Hij ging weer aan tafel zitten en schreef tot het ochtendgloren met, zoals hij zich herinnerde, ‘verbazingwekkende snelheid, voldoening en stelligheid’.

Erop terugkijkend probeerde Wolfe te ontdekken wat die plotselinge omslag veroorzaakt had – en hij realiseerde zich dat hij bij het raam onbewust zijn geslacht gestreeld had, een gewoonte uit zijn kindertijd, waarbij het niet ging om iets seksueels (zijn ‘penis bleef slap en ongeprikkeld’, schreef hij in een brief aan zijn redacteur), maar die wel een zodanig ‘aangenaam mannengevoel’ meebracht dat het zijn

creatieve energie had aangewakkerd. Vanaf dat moment gebruikte Wolfe deze methode regelmatig als hij op zoek was naar inspiratie voor zijn schrijfsessies, waarbij hij dromerig zijn ‘mannelijke gedaantevormen’ aftastte totdat ‘de gevoelselementen van elk levensterrein dichterbij voelden, echter en mooier’.

Normaal gesproken begon Wolfe rond middernacht te schrijven, ‘zichzelf oppeppend met ongelofelijke hoeveelheden thee en koffie’, schreef een biograaf. Omdat een man van zijn lengte (Wolfe was 1 meter 98) nooit een stoel of tafel kon vinden die helemaal paste, schreef hij meestal staand, waarbij hij de bovenkant van de koelkast als bureau gebruikte. Hij werkte door tot aan het ochtendgloren, af en toe pauzerend voor een sigaret bij het raam of om wat heen en weer te lopen in zijn appartement. Daarna dronk hij een borrel en ging hij slapen, tot een uur of elf. Aan het eind van de ochtend begon Wolfe weer aan de volgende sessie, waarbij hij soms geholpen werd door een typiste die bij aankomst de oogst aan pagina’s van de vorige nacht vond, verspreid over de hele keukenvloer.

Patricia Highsmith

Highsmith (1921–1995) schreef romans en korte verhalen. Meer dan vijftientig van haar psychologische thrillers zijn verfilmd. Ze werd geboren in Texas, maar bracht het grootste deel van haar leven door in Groot-Brittannië, Zwitserland en Frankrijk.

De schrijfster van psychologische thrillers als *Strangers on a train* (Ned. vertaling: *Vreemden in de trein*) en *The Talented Mr. Ripley* (Ned. vertaling: *Ripley, een man van talent*), was zelf net zo teruggetrokken en misantroop als sommigen van haar helden. Schrijven was voor haar niet zozeer een bron van vreugde, als wel een dwangmatige handeling, zonder welke ze zich ongelukkig voelde. ‘Een echt leven bestaat niet, behalve dan in het werk, dat wil zeggen – in de verbeelding,’ schreef ze in haar dagboek. Gelukkig had Highsmith altijd wel inspiratie; ze kreeg ideeën, zei ze, zoals ratten orgasmes kregen.

Highsmith schreef elke dag, normaal gesproken drie of vier uur in de ochtend, met een oogst van zo’n tweeduizend woorden op een vruchtbare dag. Haar biograaf Andrew Wilson beschrijft de werkwijze:

“ Haar favoriete methode om in de juiste stemming te raken om te gaan werken, was om op haar bed te gaan zitten, omgeven door sigaretten, een asbak, lucifers, een mok koffie, een donut met daarbij een schoteltje suiker. Alles wat ook maar enigszins deed denken aan discipline was uit den boze, ze moest de daad van het schrijven zo plezierig mogelijk maken. Ze lag bijna in foetushouding, en haar bedoeling was dan ook inderdaad, zei ze, ‘om een eigen baarmoeder’ te creëren. ”

Highsmith had ook de gewoonte een stevige borrel te drinken voordat ze met schrijven begon – ‘niet om zich op te peppen,’ schrijft Wilson, ‘maar juist om haar hoge energieniveau, dat grensde aan het manische, wat te temperen’. In haar latere

jaren, toen ze een geoefende drinker was geworden die veel kon verstouwen, had ze altijd een fles wodka op haar nachtkastje. Bij het wakker worden greep ze er onmiddellijk naar, en zette een streepje op de fles om haar rantsoen voor de dag af te tekenen. Ze was ook het grootste deel van haar leven een kettingroker en jaagde er per dag een pakje Gauloises doorheen. Eten liet haar onverschillig. Een kennis herinnerde zich dat ‘ze alleen maar doorregen spek, gebakken eieren en ontbijtgranen at, op eigenaardige tijdstippen’.

Ze voelde zich slecht op haar gemak bij mensen en had een ongewoon intense band met dieren – vooral katten, maar ook slakken, die ze thuis kweekte. Het idee om buikpotigen als huisdier te houden kwam bij haar op toen ze een paartje in merkwaardige omstrengeling aantrof op een vismarkt. (‘Ze geven me een soort rust,’ zei ze later in een radio-interview.) Uiteindelijk bood haar tuin in Suffolk in Groot-Brittannië onderdak aan driehonderd slakken en ze kwam een keer naar een cocktailparty in Londen met een gigantische handtas waarin een krop sla en honderd slakken zaten – haar gezelschap voor die avond, zei ze. Toen ze later naar Frankrijk verhuisde, moest Highsmith het verbod op het invoeren van levende slakken zien te omzeilen. Dus smokkelde ze ze naar binnen, tijdens meerdere tripjes over de grens, waarbij ze telkens zes tot tien van de beestjes onder elke borst verborgen hield.

Federico Fellini

Fellini (1920–1993) was een Italiaanse cineast die in de jaren vijftig, zestig en zeventig van de vorige eeuw talrijke internationaal geroemde films regisseerde, waaronder *La Dolce Vita*, *Otto e mezzo* en *Amarcord*.

De Italiaanse filmer beweerde dat hij niet in staat was langer dan drie uur achter elkaar te slapen. In een interview uit 1977 beschreef hij zijn ochtendroutine:

“ Ik sta om zes uur 's ochtends op. Ik loop door het huis, zet ramen open, rommel wat in dozen en schuif wat boeken heen en weer. Ik heb jarenlang geprobeerd een fatsoenlijke kop koffie voor mezelf te zetten, maar het is niet echt mijn specialiteit. Ik ga naar beneden, en loop zo snel mogelijk naar buiten. Tegen zevenen hang ik aan de telefoon. Ik kies heel zorgvuldig uit wie ik ongestraft om zeven uur 's ochtends wakker kan maken, zonder dat hij zich beledigd voelt. Sommigen verleen ik een echte dienst, een wekdienst; ze raken eraan gewend dat ik ze om een uur of zeven wakker maak. ”

In zijn jonge jaren schreef Fellini voor kranten, maar hij merkte dat film beter paste bij zijn karakter – hij hield van het sociale van het maken van een film. ‘Een schrijver kan alles zelf doen, maar hij heeft discipline nodig,’ zei hij. ‘Hij

moet om zeven uur 's ochtends opstaan, en in zijn eentje in een kamer gaan zitten met een wit vel papier. Daarvoor ben ik veel te veel een *vittelone* [lanterfanter]. Ik denk dat ik voor mij het beste medium heb gekozen om mezelf uit te drukken. Ik ben gek op de uiterst waardevolle combinatie van werken en samenleven die hoort bij het maken van een film.'

Ingmar Bergman

Bergman (1918–2007) was een Zweedse cineast die meer dan zestig films en documentaires regisseerde, de meeste daarvan door hemzelf geschreven. Zijn bekendste films zijn *Het zevende zegel*, *Wilde aardbeien* en *Scènes uit een huwelijk*.

‘Weet je hoe dat gaat, een film maken?’ vroeg Bergman in een interview uit 1964. ‘Elke dag acht uur keihard werken voor drie minuten film. En tijdens die acht uur zijn er misschien maar tien of twaalf minuten waarin echt iets gemaakt wordt, als je geluk hebt. En misschien komt er wel niets. Dan moet je jezelf voorbereiden op weer acht uur en bidden dat je deze keer wel je goeie tien minuten krijgt.’ Maar voor Bergman betekende een film maken ook het schrijven van scripts, wat hij altijd deed in zijn huis op het afgelegen eiland Fårö, in Zweden. Daar hield hij tientallen jaren lang in wezen hetzelfde schema aan: om acht uur opstaan, van negen uur tot de middag schrijven en vervolgens een sober maal. ‘Hij eet altijd dezelfde lunch,’ herinnerde de actrice Bibi Andersson zich. ‘Die verandert

nooit en bestaat uit een soort dikke zurige melk, heel vet, en aardbeienjam, heel zoet – een soort babyhapje dat hij vermengt met cornflakes.’

Na de lunch werkte Bergman weer verder, van één tot drie, dan ging hij een uurtje slapen. Aan het eind van de middag maakte hij een wandeling of nam hij de pont naar een naburig eiland om de kranten en zijn post op te halen. ’s Avonds las hij, ontmoette vrienden, liet een film zien uit zijn grote collectie, of keek tv (hij was met name dol op *Dallas*.) ‘Ik gebruik nooit alcohol of drugs,’ zei Bergman. ‘Ik drink hooguit een glas wijn en daar word ik ongelooflijk gelukkig van.’ Muziek was ook ‘absoluut noodzakelijk’ voor hem, en Bergman genoot van alles: van Bach tot de Rolling Stones. Op latere leeftijd kreeg hij slaapproblemen, het lukte hem nooit om meer dan vier of vijf uur per nacht te slapen, wat het filmen zwaar maakte. Maar zelfs nadat hij in 1982 gestopt was met het maken van speelfilms, bleef Bergman televisiefilms maken, toneelstukken en opera’s regisseren en toneelstukken, romans en zijn memoires schrijven. ‘Ik heb altijd gewerkt,’ zei hij, ‘en het is als een vloedgolf die het landschap van je ziel overspoelt. Het is goed omdat het veel wegneemt. Het reinigt. Als ik niet altijd aan het werk was geweest, zou ik gek zijn geworden.’

Morton Feldman

Feldman (1926–1987) was een invloedrijk componist die experimenteerde met improvisatie en een onconventionele manier van

'Ik kan dit boek niet vaak genoeg aanraden.' LENA DUNHAM

DAGELIJKSE RITUELEN

HOE BEKENDE KUNSTENAARS,
SCHRIJVERS, FILMMAKERS EN
ANDERE CREATIEVEN WERKEN

MASON CURREY MET BIJDRAGEN VAN **EVA HOEKE**